

УДК 340

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ" У ТЕОРІЇ ПРАВА

**В.О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

У статті досліджуються особливості застосування правової категорії «правосуб'єктність» в теорії права. Автор дає визначення правосуб'єктності, розкриває її ознаки та місце серед соціально-юридичних властивостей суб'єкта права.

Суб'єкт права, правосуб'єктність, правоздатність, дієздатність.

Проголошення України правовою державою передбачає необхідність створення умов для розвитку українського суспільства, де людина буде найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України) [1]. Цього можна досягти лише шляхом визнання її самостійним суб'єктом права, який володіє правосуб'єктністю. Ще у другій половині ХХ ст. Загальна декларація прав людини (с. 6) і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 16) закріпили положення про те, що «кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності» [2; 3]. І хоча ст. 92 Основного Закону нашої держави вживає термін «правосуб'єктність» лише щодо громадян, однак вже цим засвідчує нормативність такої правової категорії та вказує на доцільність поширити практику її нормативно-правового визначення і на інших суб'єктів права.

Незважаючи на те, що категорія правосуб'єктності широко використовується як в теорії права, так і в галузевих юридичних науках, слід констатувати відсутність однозначного розуміння її правової природи. Відтак метою статті є спроба дати визначення правосуб'єктності, розкрити її ознаки та з'ясувати її місце серед соціально-юридичних властивостей суб'єкта права.

Характеризуючи правову категорію «правосуб'єктність», ми повинні пам'ятати, що вона є похідною від категорії «суб'єкт права». Остання включає у себе два слова: «суб'єкт» і «право», які, в свою чергу, є неоднозначними. Слово «суб'єкт» використовують, коли позначають: 1) істоту, здатну до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності; 2) особу, групу осіб, організацію і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті; 3) особу або організацію як носія певних прав і обов'язків; 4) людину як носія певних фізичних і психічних якостей; людину як об'єкт дослідження; 5) людину, особу загалом; 6) предмет судження і 7) підмет [4, с. 814–815]. З них лише останні два значення, що стосуються логіки та граматики, ми можемо спокійно відкинути. Щодо інших, то в межах поняттєво-категоріального

апарату теорії держави і права та інших юридичних наук вони виявилися затребуваними. Водночас термін «суб'єкт» вживається не сам по собі, а в стійкій взаємодії з терміном «право», при дослідженні якого також спостерігається плюралізм його розуміння, і нам залишається погодитися з відомим зауваженням І. Канта про те, що юристи ще досі шукають визначення поняття права [5].

Зазначимо, що серед правників не має єдиного підходу до розуміння суб'єкта права. Ця правова категорія зародилася ще в Стародавньому Римі, де говорячи про людину як суб'єкта права, використовували термін *persona*, що в перекладі з латинської буквально означає «маска», «роль», «особа», «становище» [6, с. 658]. Римські юристи використовували його в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні *persona* застосовували як синонім *homo* для позначення людини як живої істоти (біологічне значення), а у вузькому значенні – як «особа» для характеристики людини як суб'єкта права (правове значення) [7, с. 127; 8, с. 71]. Оскільки право встановлювалося для людей і заради людей, закономірно, що лише останні могли бути *persona*. Однак римське право змінило це правило, звужуючи або розширюючи його зміст. Звуження змісту *persona* зустрічається у правових положеннях, що вилучили рабів з переліку суб'єктів права. Розширення змісту міститься у правових положеннях, що віднесли до суб'єктів права осіб, які не були людськими індивідуумами, а визнавалися такими лише в силу правових приписів. Серед них виділяли соціальні утворення – юридичні особи та зачатих, але ще не народжених дітей. Тогочасна правова традиція не залишила нам чіткого визначення поняття суб'єкта права, однак її положення були рецепційовані й розвинуті в європейських кодифікаціях цивільного права XVIII–XIX століть. Продовжують вони наповнюватися новим змістом і сьогодні.

Не зважаючи на різні підходи до визначення поняття суб'єкта права, ми розуміємо його як *учасника суспільного життя, наділеного соціально-юридичними властивостями, що дають йому змогу здійснювати правову діяльність*.

Правову діяльність становлять соціально значущі дії суб'єктів, здатні спричинювати правові наслідки і розв'язувати певні соціальні завдання, а серед соціально-юридичних властивостей суб'єкта права виділяють правосвідомість, правовий статус, правове становище, правосуб'єктність та інші. При цьому правосуб'єктність є самостійною властивістю суб'єкта права.

У правовій літературі висловлюються різні погляди щодо визначення поняття цієї правової категорії. Як влучно зазначила Ю. О. Пундор, більшість авторів розглядають правосуб'єктність не як окремий правовий і категоріальний засіб, а розуміють як узагальнююче поняття, що відображає наявність в учасника правовідносин певних юридичних властивостей у їх нерозривній єдності [9, с. 60].

Сьогодні в правовій науці склалися такі головні підходи до розуміння правосуб'єктності: 1) правосуб'єктність як синонім правоздатності (С. М. Братусь [10, с. 6]); 2) як елемент правового статусу (С. А. Саблук [11]); 3) правосуб'єктність як самостійне явище, як певна властивість

особи. В останньому випадку її або ототожнюють із суб'єктом права (М.І. Абдулаєв [12, с. 191], С. С. Алеєксєєв [13, с. 139], А. Б. Баріхін [14, с. 478], О. Р. Дашковська [15, с.235], С. Л. Лисенков [16, с.50], А. С. Піголкін [17, с. 500], О. Ф. Скакун [18, с. 536] та ін.) чи з учасником правовідносин (А. В. Міцкевич [19, с. 373], С. А. Саблук [11]), або розглядають як здатність суб'єкта бути носієм юридичних прав та обов'язків (В. Л. Костюк [20, с. 18], М. М. Марченко [21, с. 645], В. М. Протасов [22, с. 180], М. М. Рассолов [23, с. 249] та ін.).

Кожний із цих підходів викликає певні зауваження. Ототожнення правосуб'єктності із суб'єктом права є неприпустимим, адже воно виступає лише однією із багатьох соціально-юридичних властивостей останнього.

Кожного разу, згадуючи суб'єкта права, слід пам'ятати, що саме він виступає єдиним елементом правової системи суспільства [24, с. 10]. На цьому наголошує і О. В. Тітова, вказуючи на необхідність перенести акцент на сприйняття суб'єкта права як основи правової системи [25, с. 30–31]. Зважаючи на це, не слід ототожнювати розглядувану властивість і з суб'єктами правових відносин, якими виступають суб'єкти права, котрі реалізували свою правосуб'єктність у конкретних правових відносинах в силу наявності певних юридичних фактів.

Щодо твердження про те, що це здатність особи бути носієм юридичних прав та обов'язків, то воно звужує поняття цієї категорії лише до однієї із її складових – правоздатності.

Оскільки правосуб'єктність є соціально-юридичною властивістю особи, це означає, що вона має подвійну природу. Це дає підстави теоретикам права виділяти її суспільну та юридичну сторони. Суспільна сторона правосуб'єктності полягає в тому, що ця властивість суб'єкта права продиктована життям, потребами й закономірностями суспільного розвитку, а юридична сторона засвідчує її обов'язкове закріплення у приписах правових норм.

Правосуб'єктність є складною, комплексною правовою категорією, що включає в себе такі дві здатності, як правоздатність та дієздатність, що перебуваючи у «діалектичному зв'язку створюють єдину систему правосуб'єктності, яка відкриває шлях особи до суб'єктивного права» [26, с. 113].

Зауважимо, що в теорії права склалися такі підходи щодо кількості складових частин правосуб'єктності: 1) правоздатність і дієздатність [22, с.180; 23, с. 249]; 2) правоздатність, дієздатність, деліктоздатність [14, с. 478; 27, с. 201; 15, с. 235–236]; 3) правоздатність, дієздатність, деліктоздатність, осудність [28]; 4) правоздатність, дієздатність, права та обов'язки (повноваження), деліктоздатність [20, с. 18]; 5) правоздатність, дієздатність, правовий статус [19, с. 373].

На нашу думку, правосуб'єктність включає в себе лише дві головні здатності особи – це правоздатність та дієздатність. Щодо інших підходів, то деліктоздатність є лише одним із проявів дієздатності, осудність – складовою деліктоздатності, а повноваження і правовий статус виступають самостійними правовими категоріями, що являють собою окремі параметри або соціально-юридичні властивості суб'єкта права.

Правоздатність є властивістю особи, що полягає у її здатності мати права та обов'язки. Залежно від виду суб'єкта права можна виокремити: 1) природну правоздатність або правоздатність людей (фізичних осіб) і 2) похідну правоздатність або правоздатність організацій та соціальних спільнот.

Оскільки правоздатність включає в себе можливість суб'єкта мати обов'язки в різних сферах суспільного життя, це дає підстави розрізнити правоздатність у публічному праві і правоздатність у приватному праві.

Обсяг правоздатності залежить як від виду суб'єкта права, так і від особливостей предмета правового регулювання відповідної галузі права, де суб'єкт здійснює свою правову діяльність. Наприклад, щодо людей як фізичних осіб, то за обсягом можна виділити повну і обмежену правоздатність. Повну правоздатність можуть мати лише ті особи, які відповідають природним та соціальним умовам. Серед природних умов можна виділити вік та стан здоров'я, серед соціальних – честь, родинні зв'язки, трудову діяльність, місце проживання та місце перебування. Стосовно обсягу правоздатності організацій та соціальних спільнот, то він може визначатися як нормами національного, так і міжнародного права.

Повноцінність особи як суб'єкта права, на думку А. М. Савицької та В. Г. Сокурєнка, визначає дієздатність [26, с. 113]. Під дієздатністю ми розуміємо психічну та інтелектуально-вольову здатність суб'єкта вчиняти дії, що мають правові наслідки. У зв'язку з цим дієздатність можна розподілити на здатність особи вчиняти правочини і здатність особи відповідати за свої протиправні вчинки (так звана деліктоздатність). Саме тому деліктоздатність є лише одним із проявів дієздатності суб'єкта права.

Таким чином, правосуб'єктність – це *соціально-юридична властивість суб'єкта права, що полягає у його здатності мати права та обов'язки і вчиняти дії, що мають правові наслідки*. Вона є складною, комплексною правовою категорією, якій притаманні такі ознаки: 1) за своєю суттю це одна із властивостей суб'єкта права; 2) їй притаманна соціально-юридична природа; 3) включає в себе дві головні здатності – правоздатність (властивість особи, що полягає у її здатності мати права та обов'язки) і дієздатність (психічна та інтелектуально-вольова здатність суб'єкта вчиняти дії, що мають правові наслідки). Це дає підстави вважати правосуб'єктність однією із соціально-юридичних властивостей суб'єкта права поряд з правосвідомістю, правовим статусом, правовим становищем тощо.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Загальна Декларація прав людини : ООН, Декларація, Міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. : [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015
3. Міжнародний пакт Про громадянські і політичні права : ООН, Пакт, Міжнародний документ від 16 грудня 1966 р. : [Електронний ресурс] / Офіційний

- сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
4. Словник української мови : в 11 т. / за ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 9. – 918 с.
 5. Мережко О. Поняття та сутність міжнародного права / Олександр Мережко // Юридичний журнал. – 2008. – № 7 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2992>
 6. Латинско-русский словарь [Текст] / [сост. И. Х. Дворецкий и проф. Д. Н. Корольков ; под общ. ред. проф. С. И. Соболевского]. – М., 1949. – 950 с.
 7. Дернбург Г. Пандекты [Текст] / Г. Дернбург. – М. : Унив. тип., 1906 – Т. 1 : Общая часть / [под рук. и ред. П. Соколовского ; пер. Г. фон Рехенберга]. – М. : Унив. тип., 1906. – 465 с.
 8. Загурский Л.Н. Элементарный учебник римского права. Общая часть [Текст] : пособие к лекциям / Л.Н. Загурский. – 2-е испр. и доп. изд. – Х. : Типо-литогр. И.М. Варшавчика, 1897. – Вып. 1–3. – 626 с.
 9. Пундор Ю. О. Про визначення змісту категорії «правосуб'єктність» у теорії права та галузевих теоріях цивільного й господарського права (порівняльно-правовий аспект) [Текст] / Ю. О. Пундор // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 1. – С. 60–63.
 10. Братусь С.Н. Курс советского гражданского права: Субъекты гражданского права [Текст] / С.Н. Братусь ; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М. : Юрид. лит., 1950. – 367 с.
 11. Саблук С.А. Правосуб'єктність як елемент правового статусу дитини / С.А. Саблук // Університетські наукові записки . – 2008. – № 2. – С. 101–105 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2008_2_19.pdf
 12. Теория государства и права [Текст] : учеб. для студ. вузов / М.И. Абдулаев. – СПб. : Питер, 2003. – 397 с.
 13. Алексеев С.С. Общая теория права : в 2 т. [Текст] / С.С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.
 14. Барихин А. Б. Большой юридический энциклопедический словарь [Текст] / авт. и сост. А. Б. Барихин. – М. : Книжный мир, 2005. – 719 с.
 15. Теорія держави і права [Текст] : підруч. / за ред. О.В. Петришина ; НУ ЮАУ. – Х. : Право, 2014. – 368 с.
 16. Лисенков С. Л. Правосуб'єктність [Текст] / Л. С. Лисенков // Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 5 : П–С. – С. 50.
 17. Теория государства и права : учеб. [Текст] / [А.С. Пиголкин и др.]. ; под ред. А.С. Пиголкина. – М. : Юрайт : Юрайт-Издат, 2007. – 613 с.
 18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Енциклопедичний курс [Текст] : підруч. / О.Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2006. – 776 с.
 19. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов [Текст] / под общ. ред. В.С. Нерсисянца. – М. : Норма, 2008. – 832 с.
 20. Костюк В. Л. Проблеми визначення правосуб'єктності у загальній теорії права [Текст] / В. Л. Костюк // Держава і право. Юридичні і політичні науки. Вип. 44. – К. : Ін-т держави і права НАН України / голова редкол. Ю. С. Шемшученко, 2009. – С. 14–19.
 21. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : учеб. [Текст] / М. Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 768 с.
 22. Теория права и государства. Проблемы теории государства и права. Вопросы и ответы [Текст] / В.Н. Протасов. – М. : Новый Юрист, 1999. – 240 с.

23. Рассолов М.М. Проблемы теории государства и права. Учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» [Текст] / М.М. Рассолов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 431 с.

24. Луць Л.А. Європейські міждержавні правові системи: загально-теоретична характеристика [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Луць Людмила Андріївна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2004. – 448 с.

25. Титова Е.В. К вопросу о понимании правосубъектности в теории права и конституционном праве [Текст] / Е.В. Титова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 19 (200). – Право. Вып. 24. – С. 28–33.

26. Сокуренок В.Г. Право. Свобода. Равенство [Текст] / В.Г. Сокуренок, А.Н. Савицкая. – Львов : Вища школа, издательство при Львов. университете, 1981. – 231 с.

27. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности [Текст] / Н.В. Витрук. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

28. Шагиева Р.В. Институт правосубъектности в национальной системе права: проблемы теории и практики правового регулирования / Р. В. Шагиева // Правовая инициатива. – 2013. – № 1 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://49e.ru/ru/2013/10/13>

В статье исследуются особенности применения правовой категории «правосубъектность» в теории права. Автор предлагает определение правосубъектности, раскрывает ее признаки и место среди социально-юридических свойств субъекта права.

Субъект права, правосубъектность, правоспособность, дееспособность.

This article explores the features of the application of the legal category as «legal personality» in the theory of law. The author provides a definition of legal personality, opened its features among the socio-legal properties of legal entity.

The subject of law, legal personality, juridical capacity, legal capacity.